

CORNELIA-MAGDA LAZAROVICI, GHEORGHE-CORNELIU LAZAROVICI, SENICA ȚURCANU, *Cucuteni – A Great Civilization of the Prehistoric World*, ed. LĂCRĂMIOARA STRATULAT, 2009, Iași, Editura Palatul Culturii, 350 p. (text, figuri, planșe, hărți, planuri, catalog, bibliografie, abrevieri)

Autorul recenziei de față nu a intenționat să analizeze susmenționatul volum de pe poziții arheologice propriu-zise, ci mai degrabă dintr-un punct de vedere interdisciplinar, luând în considerație deschiderile multiple pe care le propune sau le sugerează atât textul interpretativ, cât și materialul arheologic în sine, de o bogăție impresionantă și excelent ilustrată.

Este de menționat că volumul care va fi discutat aici a apărut în contextul (provocator?) reprezentat de o succesiune de expoziții internaționale în care cultura Cucuteni a avut o poziție prominentă (Thessaloniki 1997, Roma-Vatican 2008, Varșovia 2009 etc.). Din acea serie de expoziții este mai întâi de remarcat cea intitulată *A l'aube de l'Europe: Les grandes cultures néolithiques de Roumanie*, organizată în localitatea Olten din Elveția, în 2008 (atât textul catalogului expoziției, cât și volumul adiacent publicat de F. Drașovean și de D. N. Popovici fiind aspru criticate de D. Monah într-o amplă recenzie, publicată în *Arheologia Moldovei*, XXXIII, 334–338). O altă expoziție, cu ecouri mult mai semnificative, a fost cea de la New York (noiembrie 2009 – aprilie 2010), intitulată *The Lost World of Europe – The Danube Valley, 5000–3500 BC*. Se poate bănui că autorii volumului care face obiectul recenziei de față au dorit (și) să dea o replică profesionistă la materialele tipărite care au însoțit cele două expoziții, materiale destul de „relaxate” din punct de vedere științific.

Volumul Lazarovici / Lazarovici / Țurcanu 2009 a apărut sub multiplă egidă: a Ministerului Culturii, a Complexului Muzeal „Moldova” din Iași și a Academiei Române (Filaia Iași, Institutul de Arheologie). Mai trebuie menționat că, alături de cei trei autori și de „editorul general” (L. Stratulat), încă din pagina de titlu sunt consemnați, ca participanți cu semnificative contribuții, nu mai puțin de 22 de reputați specialiști (R. Alaiba, V. Bichbaev, S. Bodean, G. Bodi, D. Boghian, I. Borzic, D. Buzea, M. Diaconescu, M. Dinu, S. Ignătescu, L. E. Istina, C. Lazanu, A. László, I. Mareș, Z. Maxim, D. Monah, S. Pandrea, C. Preoteasa, S. Sztáncsu, F. A. Tencariu, N. Ursulescu, I. Vasiliu, în ordine alfabetică). Traducerea în engleză a fost realizată de C. Costăș și A. Talpalaru, iar responsabilii cu aspectele fotografic-grafice au fost F. A. Tencariu, S. Odenie, I. Șerban, V. Popescu, T. Pintilie, I. Iațcu, C. Hriban.

Cele șapte părți / capitole principale ale volumului sunt ordonate după cum urmează (trad. A. P.): I. „Aspecte generale ale civilizației Cucuteni”; II. „Așezări, fortificații și locuințe”; III. „Sanctuale și altare”; IV. „Arta civilizației Cucuteni”; V. „Principalele situri ale civilizației Cucuteni”; VI. „Catalog”; VII. „Bibliografie și abrevieri”. (Ca o sugestie la acest punct: remarcabila abundență a materialului ar impune și alcătuirea unui indice de nume / de probleme,

care s-ar putea adăuga unei viitoare ediții revizuite și, eventual, îmbogățite.) Se poate spune că în volum se manifestă cele mai multe unghiuri din care, la ora actuală, pot fi abordate științific toate trăsăturile distinctive ale unei civilizații preistorice. Chiar dacă azi nu mai este simțită ca neapărat necesară distincția între „civilizație materială” și „civilizația spirituală”, este de remarcat că primele patru părți ale volumului merg dinspre consemnarea aspectelor generale ale civilizației Cucuteni (cu binevenite trimiteri la alte civilizații neo-eneolitice, fie din Semiluna Fertilă, fie din Asia Centrală și din China), spre sectorul de manifestări concrete (așezări – fortificații – locuințe), iar de acolo spre manifestările de viață religioasă și spre ceea ce interpretăm noi azi ca „obiecte de artă”.

În „cuvântul înainte” al volumului, autorii își motivează efortul sintetic prin interesul real de care s-a bucurat civilizația Cucuteni în plan mondial, expres menționată fiind expoziția de la Olten, Elveția, 2008. La un mod mai puțin incisiv decât cel din recenzia lui Dan Monah menționată mai sus, cei trei autori fac doar observația că textul catalogului expoziției de la Olten „nu a valorificat pe deplin” potențialul reprezentat de materialul preistoric românesc și că volumul tocmai publicat la Iași reprezintă o „viziune mai comprehensivă”, menită a-i inspira și pe „alți colegi”. Autorii nu uită să transmită mulțumiri colegilor de breaslă, ale căror lucrări au contribuit concret (prin descoperiri publicate sau comunicate, prin afirmații teoretice, ca și prin reprezentări grafice concrete) la alcătuirea volumului în discuție.

Prima parte a volumului-album este deschisă de un subcapitol din care reiese deja intenția autorilor de a sugera legături, sau de a stabili paralele între Cucuteni-Trypillia și alte „mari civilizații cu ceramică pictată” ale mileniilor V–IV î.Hr., unele aflate la foarte mari distanțe, precum cele din China (Yangshao) sau din Egipt (Naquada, cultură „parțial contemporană cu civilizația Ariușd-Cucuteni” – p. 10). Cu destulă prudență, autorii sugerează că nu ar fi vorba de simple coincidențe și convergențe, ci de o răspândire concretă dintr-un nucleu plasat în Orientul Apropiat, nucleu care avea de-a face cu începuturile agriculturii în Semiluna Fertilă. Această viziune a autorilor merită pusă în legătură cu ipoteze și teorii recente, precum cele legate de „potopul pontic” (mai precis, de catastrofa geologică din prima parte a mileniului VII î.Hr., când s-a format Bosforul prin prăbușirea punții de legătură între Asia Mică și Europa sud-estică); sau teoriile bazate pe detectarea unor semne de mișcări demice consistente, cu deplasări pe distanțe foarte mari, precum cea a unor purtători de neolitic avansat din Europa sud-estică, plecați pe un „Drum al Mătăsii” *avant la lettre*, până în nord-vestul Chinei de azi. (Cu siguranță acei aventuroși „alogeni” au fost

înaintașii europoizilor care au fost descoperiți în ultimele decenii ca mumii – îmbrăcate în textile cu aspect de „tartan scoțian” – în morminte din ținutul deșertic Tarim din nord-vestul Chinei.)

Oricare ar fi adevărul și oricâte ipoteze se vor mai lansa în anii următori, cu siguranță nu pot fi puse la îndoială *evidențele* scoase în relief de autorii volumului Lazarovici / Lazarovici / Țurcanu 2009. Dintre acele evidențe (vezi paginile 11–16), merită toată atenția cele din materialul care se referă, prin text și imagini, la frapantele asemănări (în forme, motive ornamentale, coloranți etc.) între tipurile de ceramică pictată specifice unor culturi preistorice descoperite în situri foarte îndepărtate unele de altele (Naquada, Haçilar, Tepe Sialk, Amzabegovo, Maliq, Dimini, Yangshao, Cucuteni). În text (p. 13), autorii scot în evidență corespondențe în repertoriul de „semne stilizate” (precum „oul primordial”, sau „hora”), care merg până la adevărate „sisteme de scriere” – a se vedea p. 12, cu o punere în paralel a semnelor Yangshao (reprezentând un posibil început de scriere) și a celor cucuteniene. Deși este vorba de un domeniu în care este necesară multă prudență, nu se poate neglija faptul că, până la acest moment, tot mai multe dovezi au fost aduse (de savanți de renume, precum Gimbutas, Winn, și mai ales Haarmann) în favoarea existenței unui foarte timpuriu sistem de scriere liniară („scrierea danubiană”), cu semnificative manifestări în situri precum Lepenski Vir, Vinča, sau Tărtăria. Pe acea linie au fost deja alcătuite baze de date (Lazarovici, Merlini), de la care, în viitorul apropiat, se va putea ajunge la concluzii menite a modifica viziunea tradițională asupra istoriei scrierii, viziune conform căreia începuturile scrierii sunt de găsit în Mesopotamia și/sau în Egiptul sfârșitului de mileniu IV î.Hr. (acele presupuse începuturi fiind de fapt mai târzii cu peste două milenii față de primele semne interpretabile ca scriere liniară, precum cele de la Lepenski Vir).

Voi trece peste problemele de strictă cronologie și clasificare a fazelor și subfazelor cucuteniene (p. 15–17), conștient fiind că asemenea aspecte au constituit subiecte pentru aprinse discuții între specialiști, cu începere încă de la începutul secolului XX. În privința încadrării cronologice, în volum (p. 17) este adoptată opinia general acceptată conform căreia cultura Cucuteni a evoluat în intervalul 4600–3600/3500 î.Hr. (pe baza celor mai recente măsurători radiocarbon-CAL). Autorii abordează, foarte concis și relația dintre cultura Cucuteni și cultura Tripolie (un toponim ucrainean redat foarte divers în scris: Tripolje, Tripolye, Tripol’e, Trypillia), cele două culturi fiind, de regulă, considerate a fi componente ale unei singure civilizații, care este denumită, de regulă, prin formula de „Cucuteni-Tripolie” de către specialiștii români și prin cea de „Trypillia-Cucuteni” de către cei ucraineni. În aceeași parte a volumului sunt abordate și legăturile culturale cu cele mai importante culturi învecinate, precum Gumelnița, Petrești, Tiszapolgár, Bodrogkeresztúr, Sălcuța (care sunt și ele etichetate ca „civilizații”, la p. 17). De o atenție specială se bucură „relațiile cu sudul”, reflectate în obiecte precum colierele din scoici *Spondylus*, mărgelile din marmură, sau pandantivele *en violon* (p. 18). De

asemenea, sunt evidențiate semnele unor relații de schimb între comunitățile Cucuteni (A3, A4, B2) și cele care reprezentau Cernavoda I. Printre altele, sceptrele de piatră (imitate și în lut ars, pe plan local) sunt interpretate (la p. 19) ca simboluri de prestigiu, pe care autorii volumului le leagă de lumea sud-dunăreană, și mai ales de arealul Vinča, nu neapărat de elemente stepice nord-pontice (Usatovo, Suvorovo). O pagină specială este dedicată unei prezentări sintetice a „economiei comunităților cucuteniene” (p. 22). În lumina rezultatelor cercetărilor întreprinse de specialiști precum Cărciumaru, D. Monah, F. Monah, Pashkevich și Haimovici, sistemul de subsistență cucutenian apare ca bazat în principal pe cultivarea plantelor și creșterea animalelor. În siturile cucuteniene a fost evidențiată prezența unor specii de grâu, orz, mei, mazăre, pomi fructiferi (prun, cireș) și chiar viță de vie. Dintre animalele domestice, mai numeroase s-au dovedit a fi fost bovinele, urmate de porcine și ovicaprine. Printre alte îndeletniciri și meșteșuguri cucuteniene, sunt remarcate prelucrarea pietrei, silixului și obsidianului, exploatarea sării, olăritul și prelucrarea metalelor (cupru și aur).

Așadar, se poate observa că, deși cea mai spectaculoasă parte a materialului din volum este cea cu imagini ale unor piese ceramice reprezentative pentru Cucuteni, autorii nu au neglijat alte aspecte de mare importanță ale civilizației în discuție, cum se vede, de fapt, și din întreaga parte a II-a, dedicată așezărilor, fortificațiilor și locuințelor cucuteniene. Textul celor trei autori este însoțit de un foarte bogat material ilustrativ (vezi p. 42–50), referitor la tipuri de fortificații, de locuințe și de vetre. O nuanță polemică apare în prezentarea generală a fortificațiilor cucuteniene (p. 31), autorii ținând să precizeze că asemenea lucrări nu reprezentau „simple șanțuri sau garduri de apărare contra animalelor, cum s-a susținut adesea”, ci „sisteme complete”, planificate în amănunt. În cazul locuințelor se face și o clasificare a lor, categoriile principale fiind reprezentate de locuințele adâncite în sol, cele de tip bordei (*pithouse*), respectiv cele de suprafață (unele cu platformă). Este de remarcat că multe dintre tehnicile de construcție cucuteniene (stâlpi de lemn, împletitură de nuiele, lutuire cu amestec de paie și/sau pleavă) corespund cu tehnici tradiționale din Moldova rurală a timpurilor recente. De fapt, o remarcabilă constantă (etnoarheologică) a părții din volum avută în vedere aici este punerea în paralel a unor reconstrucții de case cucuteniene și a unor locuințe tradiționale românești, precum unele dintre cele aflate în Muzeul Satului din București. Pe aceeași linie, foarte interesant este subcapitolul dedicat arheologiei experimentale (p. 52), în care sunt prezentate acțiunile de reconstrucție și/sau incendiere controlată întreprinse de specialiști precum László, Monah, Cotiugă și Korvin-Piotrovskij.

Partea a III-a, referitoare la „sanctuale și altare”, va putea fi valorificată în discuțiile (din ce în ce mai numeroase) privitoare la credințele religioase ale cucutenienilor, sau, mai precis, la ce se poate *deduce*, pe baza descoperirilor arheologice, în privința acelor credințe. (Bineînțeles, descrierea precisă a contextului descoperirilor are o importanță capitală în asemenea discuții.) Și în partea de

volum analizată aici, autorii nu pierd din vedere legăturile dintre Cucuteni și alte culturi. De exemplu, se menționează (p. 56) că primele construcții care pot fi definite ca sanctuare (precucuteniene) reflectă influențe ale culturii Vinča, cu trăsături precum cele vizibile în deja binecunoscutul sanctuar de la Pața (vezi reconstrucția din fig. 1, p. 56). Sunt, de asemenea, luate în considerație și aici legăturile cu „lumea anatolian-balcanică”. Iar dintre mărcile vieții spirituale cucuteniene, sunt remarcate elemente precum semnele de „numerologie sacră” (precum cele constatate de N. Ursulescu la Isaiia), ca și alte semne și simboluri destul de evident legate de practicile rituale care se vor fi desfășurat în sanctuarele cucuteniene (domestice, sau de uz comunitar). Materialul ilustrativ este abundent și în această parte a volumului, de remarcat fiind reconstrucțiile de sanctuare, bine reproduse, ca și foarte pregnantele imagini ale unor modele miniaturale de sanctuare (p. 66–67), în majoritate reconstituite pe baza celor mai recente procedee tehnice.

În partea a IV-a sunt puse în discuție diverse categorii de piese (vase, obiecte de podoabă, figurine, statuete) pe care arheologii, ca și amatorii de emoții estetice din zilele noastre, ar avea motive (după cum sugeram deja mai sus) să le considere obiecte de artă. Autorii volumului fac însă și o profesionistă „disecție” a frumosului, în sensul că găsesc argumente pentru a trage concluzii cu privire la *facerea* obiectelor supuse analizei. Ni se dezvăluie detalii cu privire la tehnici de prelucrare și finisare, detalii care sugerează fie că anumite procedee au fost experimentate și rafinate *in situ*, pe parcursul multor secole, fie că cel puțin unele asemenea procedee au fost aduse „gata” din alte spații culturale. Nu puteau lipsi din paginile volumului (vezi p. 70–72), referiri la cuptoarele de olărit, metodele de degresare a lutului, de modelare și de „ardere” a vaselor de lut. (Am folosit ghilimele, deoarece „ardere”, ca și „lut ars”, sună oarecum impropriu în română, în timp ce în engleză, cu privire la obținerea ceramicii, se face o distincție mai clară între *firing*, cu sensurile „ardere” sau „expunere la foc”, și *baking* „coacere” – de fapt și compusul italian *terracotta* înseamnă, literalmente, „pământ copt”, nu „ars”). În privința acelor metode, ca și a începuturilor reprezentate de primele semne de „mese rotative” (ca antecedente ale roții olarului de mai târziu), autorii volumului fac trimiteri la lucrări ale unor cunoscuți specialiști în domeniu, precum Ellis, Mantu / Lazarovici, Alaiba, și Marcheveci. De remarcat este că, și atunci când se referă la „sistemul rotativ primar”, autorii nu uită să menționeze că un asemenea sistem s-a dovedit a fi existat și în „preistoria Egiptului”. Bineînțeles, cei care sunt interesați de amănunte, se pot opri asupra celor privitoare la coloranți (hematit, oxizi feroși, carbonat de calciu etc.), pietre de lustruit, și chiar „truse de pictură” (precum cele descoperite de Alaiba și Pântea). Sunt prezentate și forme tipice (precum cele etichetate de arheologi ca „suporturi”, „fructiere”, sau „hore”), motive ornamentale (care sigur aveau și semnificații magico-religioase, precum spiralele, meandrele, sau ovele) și reprezentările plastice (antropomorfe și zoomorfe).

Același profesionalism al autorilor este dovedit și în partea a V-a, dedicată „principalelor situri ale civilizației Cucuteni”. Este vorba de o înșiruire de prezentări a 29 de situri, dintre care 26 sunt pe teritoriul României, iar 3 pe teritoriul Republicii Moldova, aranjamentul fiind alfabetic (de la Ariușd la Vorniceni). Fiecare sit beneficiază de o fișă, ale cărei puncte merită menționate aici: 1. nume – ceea ce implică de fapt o listă cu: denumirea sitului dublată de entopic (de exemplu, Hăbășești – *Holm*), localitatea, comuna, județul, țara – doar în cazul siturilor din Republica Moldova; 2. stratigrafia și cronologia (relativă și radiocarbon-CAL); 3. istoricul cercetării; 4. principalele descoperiri (locuințe, sanctuare, fortificații, morminte); 5. principalele artefacte; 6. locul de depozitare/expunere (plus numărul de inventar); 7. autorul; 5. bibliografia. Cu greu s-ar putea imagina o altă posibilitate de transmitere a unei asemenea multitudini de date, într-o formulare atât de concisă.

Partea a VI-a este reprezentată de catalogul propriu-zis, cu remarcabile calități grafice. La rândul lui, catalogul este divizat în două părți: o parte care conține un foarte funcțional aranjament de reproducere foto-color (de dimensiuni reduse), însoțite de legende, tot de tip fișă, privitoare la artefactele reproduse (în număr de 434); după care, în partea finală, aceleași obiecte apar în reproduceri mult mărite (unele singure pe o întreagă pagină), neînsoțite de text. Cu siguranță, dacă s-ar fi putut găsi o modalitate, măcar unele „completuri” de cult (precum cel de la Isaiia și cel de la Poduri) și unele „tezaure” (precum cel de la Cărbuna, cu nu mai puțin de 852 de piese, incluzând ceramică, obiecte de cupru, marmură, piatră, cochilii de scoici), ar fi meritat să fie însoțite de legende cu referiri precise la contextele în care au fost descoperite, precum și cu cele mai avizate păreri privitoare la funcțiile și semnificațiile originare.

Finalul volumului este reprezentat de bibliografie și de lista de abrevieri. Printre autorii ale căror lucrări apar în bibliografie sunt de remarcat personalități cu recunoaștere internațională, atât din străinătate, cât și din România și Republica Moldova (Dumitrescu, Ellis, Gimbutas, Hauptmann, László, Lazarovici, Mantu, Marcheveci, Marinescu-Bîlcu, Monah, Movša, Müller-Karpe, Nestor, Nițu, Passek, Petrescu-Dîmbovița, Rassamakin, Sandars, Sorochin, Ursulescu și alții).

Cu siguranță, la o analiză minuțioasă a volumului, cercetătorii de strictă specialitate ar putea găsi motive pentru a exprima critici și sugestii privitoare la anumite detalii, sau la anumite modalități de abordare. În ce mă privește, pe lângă unele sugestii făcute mai sus, voi mai adăuga unele cu referire la limba engleză a textului. Pot spune, în primul rând, că engleza folosită este coerentă și la obiect, având în vedere vastitatea și interdisciplinaritatea terminologiei care s-a cerut folosită. Totuși, având în vedere și posibilitatea unei ediții revizuite ulterioare, voi propune unele corecturi, începând chiar cu termenul de deschidere: „Cuvânt înainte” se zice *Foreword*, nu *Forward* (care ar fi interpretabil, eventual, ca un îndemn – „Înainte!”). Ar mai fi de observat, în privința terminologiei, că anumiți termeni apar în forme corecte în textul prezentării generale, dar nu și în legendele catalogului.

De exemplu, pentru pandantiv apare (corect) *pendant* în text, dar în catalog (27, 77, 78, 79, 142) apare *pendentive* (care, e impropriu, deoarece se referă la un element arhitectonic, nu și la o amuletă sau la un medalion); iar acceptabilul *trichromatic* din text ar trebui să apară tot așa în catalog, și nu *threechrome* (60). În sfârșit, aș mai observa că nu e corect *rython* (114), ci *rhyton*, că nu ar fi propriu să se zică *random discovery* (427), ci *chance discovery*, și că în cazul 203 nu se justifică *statue*, fiind vorba (chiar în legenda respectivă) de *statuettes*.

Aceste mici propuneri de revizuire sunt însă departe de a mă împiedica să trag o concluzie generală cu totul pozitivă. Volumul Lazarovici / Lazarovici / Țurcanu 2009 întrunește toate calitățile pentru a deveni o lucrare de referință în domeniu, totul depinzând, bineînțeles, de tiraj și de posibilitățile de distribuție, inclusiv într-o variantă electronică.

ADRIAN PORUCIUC